

MES AYNÁK – EGY ÓKORI VÁROS A CIVILIZÁCIÓK ÜTKÖZŐZÓNÁJÁBAN

PALUCH TIBOR¹

2012 májusa és 2013 júliusa között 14 hónapot töltöttem az afganisztáni Mes Aynakban. Egy nemzetközi csapat tagjaként vettem részt a területen található ókori település régészeti feltárásában. A rendelkezésre álló adatok alapján elsőként a bronzkorban telepedtek meg itt, de a fénykor a Kr. e. 1 – Kr. u. 4. század közé keltezhető. Ebben az időszakban a terület a Kusán Birodalom fennhatósága alatt állt, majd a Szászánida Birodalom terjesztette ki ide hatalmát, melynek az arab hódítás vetett véget. Körülbelül két évvel ezelőtt, pár hónap kintlét után írtam egy rövid beszámolót a Magyar Régészet számára az Afganisztánban végzett munkámról, amelyet az akkor még új, friss élmények határoztak meg.² Most, mintegy 14 hónap távollét és nagyjából 8 hónappal a hazatérés után, egy nagyobb lélegzetű összefoglalást szeretnék kínálni az afganisztáni viszonyokról, az elvégzett munkáról és a feladat nagyságáról.

AFGANISZTÁN TÖRTÉNETE A KR. E. 3. ÉS KR. U. 7. SZÁZAD KÖZÖTT³

Afganisztán északi területei Baktria néven az Óperzsa Birodalom keleti tartományát alkották. A tartomány Nagy Sándor hódítása és Kr. e. 323-ban bekövetkezett halála után az egyik utódállam, a Szeleukida királyság része lett.⁴ Az I. Diodótosz alatt, Kr. e. 256-ban függetlenné váló Graeco-baktriai királyság legnagyobb kiterjedését Kr. e. 180-ban érte el, amikor Demetriosz elfoglalta az észak-indiai Pataliputra városát. A királyság bukását belső, hatalmi viszálykodások és a nomádok állandó fenyegetése okozta. A nomád – a kínai forrásokban *jüecsi*,⁵ a nyugati forrásokban *tokhár* néven szereplő – népcsoport a *hiungnuktól* Kr. e. 174-ben elszenvedett vereségét követően megindult vándorlás kapcsán jelent meg az egykori Baktriában. Miután elfoglalták a királyságot, öt *tokhár* részfejedelemséget alakítottak, amelyek valamikor időszámításunk kezdete környékén egyesültek a Kusán-dinasztia vezetése alatt.⁶ Innentől számíthatjuk a Kusán Birodalom korát. A birodalom legnagyobb kiterjedését I. Kanishka uralkodása alatt érte el, a Kr. u. 1. század végén – 2. század elején, amikor a közép-indiai Mathurától Észak-Közép-Indián át, Baktria mellett Közép-Ázsia déli részeinek a Kínával határos területéig húzódott (1. kép).

A Kusán Birodalom több szempontból is fontos szerepet játszott Belső-Ázsia történetében. A kusánoknak tulajdonítható, hogy a buddhizmus elterjedt Belső-Ázsiában. A negyedik buddhista tanácskozást 100 körül hívták össze Dzsalandharban vagy Kasmírban, ahol a különböző irányzatok egységesítésének céljából a már létező kánonhoz is hozzányúltak. Ez lehetővé tette, hogy a buddhizmus a korábnál sokkal szélesebb körhöz is eljusson.

¹ Móra Ferenc Múzeum, Szeged

² <http://www.magyarregeszet.hu/?p=2325>

³ Lásd a vonatkozó részeket Belső Ázsia történetének máig legjobb összefoglalásában: Harmatta, János (ed.): *History of Civilizations of Central Asia II. The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250.* (Darantière: Quétigny, 1994).

⁴ Nagy Sándor hadjáratairól és a makedón uralkodó baktriai tartózkodásáról: Holt, Frank. L.: *Into the Land of Bones. Alexander the Great in Afghanistan.* (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2005).

⁵ Eredetükről: Taishan, Yu: *The Origin of the Kushans. Sino-Platonic Papers* 212 (2011), 1–22.

⁶ A *jüecsi* kérdésről és a Kushán Birodalom kronológiájáról: Loeschner, Hans: *Notes on the Yuezhi - Kushan Relationship and Kushan Chronology. Oriental Numismatic Society* 197 (2008) 1–28.

A Kusán Birodalom a korszak művészete szempontjából is nagy jelentőséggel bír, amelynek egyedi sajátosságokkal bíró területe a Baktria-Gandhara régió. A helyi művészet a görög hódítás nyomán Közép-Ázsiában elterjedt hellenisztikus alapokra épült, amelyre rárétegződött a Kanishka támogatta buddhizmus művészete, de a későbbi indiai hódítások nyomán a brahmanista, dzsainista irányzatokkal is ötvöződött. Jellemző vonása a realisztikus emberábrázolás, a szobrászatban az alakok frontális helyzetben jelennek meg. A Buddha-ábrázolások fokozatosan terjedtek el azzal együtt, hogy a figurális ábrázolás elfogadottá vált (2. kép). Hivatalosan azonban csak a 4. században tartott buddhista zsinat hagyta jóvá az emberábrázolási gyakorlatot.⁷

A Távol-Keletet Rómával összekötő Selyemút kereskedelmének megerősítése is a Kusán Birodalomhoz köthető (3. kép). A birodalomalapító Kujula Kadphises (i. sz. 30–80) Indiáig, egészen az Indus-deltáig terjesztette ki hatalmát. Arra törekedett, hogy befolyást szerezzen az ottani tengeri kereskedelemben, amely közvetlen kapcsolatban állt az Egyiptomban lévő római kikötőkkel, így lehetőséget jelentett a párthusok és adóik kikerülésére. A Selyemút kereskedelmének köszönhetően Kanishka (i. sz. 127–153) nyári fővárosa, a mai Kabultól északra elterülő Capsie (ma Bagram) különféle kultúrák találkozási pontja és anyagi javak páratlan gyűjtőhelye lett. Az ásatások lenyűgöző leletanyagot hoztak felszínre a drága indiai elefántcsont faragványok nagy tömegétől kezdve a szíriai üvegedényeken, római bronz, alabástrom, márvány műremekeken át a Kínából származó lakktárgyakig. Mindemellett a Kusán Birodalom feltehetően nagy mennyiségű selymet is importált. Nemcsak a bégrámi palota és a raktárak árulkodnak a jólétről és ízlésről, hanem további települések – a Balhtól északra elterülő Delbardzsín és a nyugatabbra eső Sibargan – városmaradványai, aranyleletei, vagy Szurkh-Kotal épületei, szobrai, akropolisza és az ott talált feliratok is.⁸

A Kusán Birodalom nem volt hosszú életű. 241-ben I. Sáhpuhr, a Szászánida Birodalom második

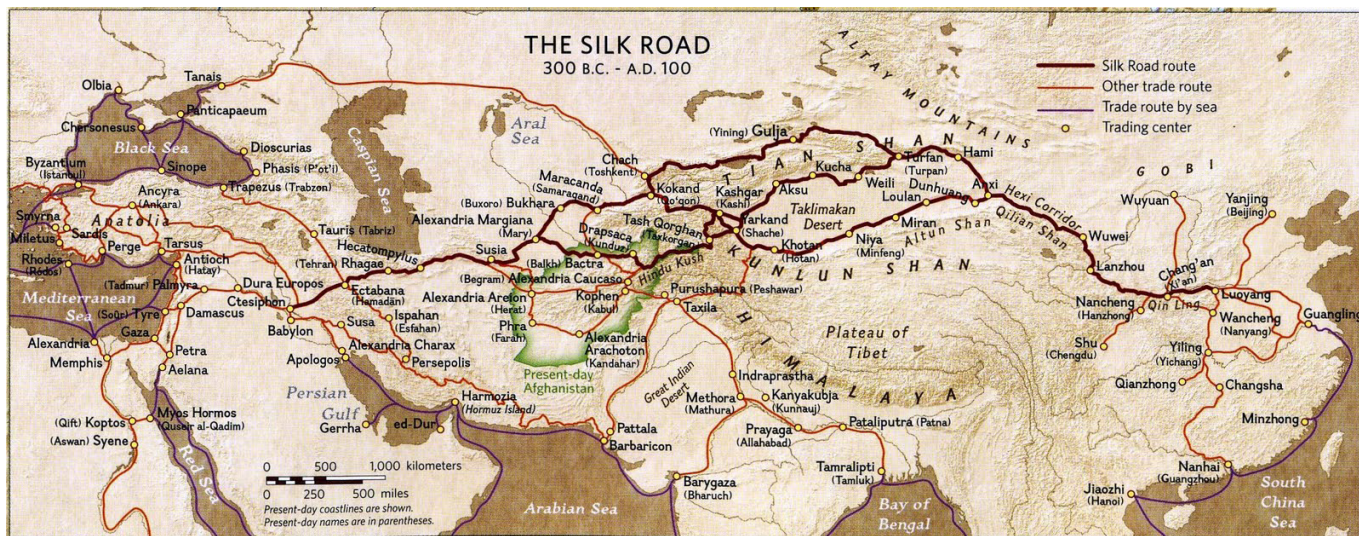
1. kép: A Kusán Birodalom legnagyobb kiterjedése idején (forrás: Grenet, Franz: *The Nomadic Element in the Kushan Empire (1st–3rd century AD)*. Figure 1. *Journal of Central Eurasian Studies* 3 (2012), 1–22.)

2. kép: Palaköből faragott kisméretű „házioltár”, „háziszentély” töredéke (fotó: Paluch Tibor)

⁷ Cheema, Iqtidar Karamat: The Historical Origins and Development of Gandhara Art. *International Journal of Buddhist Thought & Culture* 8 (2007), 75–91.

⁸ Puskás Ildikó: Görögök, hunok, törkök, arabok. *História* 23 (2001), 93–99.

3. kép: A Római Kínával összekötő Selyemút (forrás: <http://www.silkroadfoundation.net/Projects.aspx>)

uralkodója meghódította a mai Afganisztán jelentős részét.⁹ A 3. század közepétől a Kusán Birodalom északi területei tartoztak közvetlenül Szászánida herceg-kormányzók uralma alá, míg Gandharában és az Indus völgyében kusán uralkodók éltek. A 400-as évek körül újabb nomádok érkeztek Közép-Ázsiából, a heftalita hunok, akiknek azonban csak másfél évszázad adatott, mielőtt 565-ben a Szászánida-nyugati türk koalíció legyőzte őket. A kialakult helyzetet a legrészletesebben a Kínából Indiába zarándokló buddhista szerzetesek írásai jellemzik, nekik köszönhető a még élő karavánvárosok (Hadda, Bamián, Sotorak) és adminisztratív központok (Bagram, Ghazni, Kunduz) bemutatása.¹⁰ Tőlük tudjuk, hogy a következő század során a Kabul és Ghazni környékén uralkodó Sáhí-dinasztia révén jelentős hindu hatások érték Afganisztán keleti felét, amelynek kiemelkedő építészeti emlékei maradtak fenn.¹¹ Az Afganisztán középkori történelmének kezdetét jelző első arab muszlim hódítók 642-ben jelentek meg, s Nehávendnél (Nahávand) legyőzték a Szászánidákat.

MES AYNAK LELŐHELY TÖRTÉNETE ÉS A FELTÁRÁS KÖRÜLMÉNYEI

Maga a terület Kabultól délkeletre, mintegy 35-40 km-re helyezkedik el, az afganisztáni Logar provinciában (4. kép). Az egykori település, miután még az arab hódítást megelőzően felhagyták, hosszú-hosszú időre feledésbe merült. 1963-ban egy francia geológus vágott neki Kelet-Afganisztánnak, hogy feltérképezze a Logar régiót. Mes Aynak beszélő neve keltette fel az érdeklődését, amely dári nyelven „kis rézkutat” jelent. A próbafúrások két szempontból is eredményesnek bizonyultak: megtalálták a világ második legnagyobb réztelepét, és egy feledésbe merült város nyomai is felszínre kerültek. Régészeti szempontból Gérard Fussman és Marc Le Berre említik elsőként egy 1976-os tanulmányukban mint kiemelkedően fontos lelőhelyet. Egy 1977-es, Afganisztán ősi bányáit kutató expedíció is megtalálta Mes Aynakot, és a jelentésben megemlíti, hogy a felszíni leletek alapján a Kusán periódusban fontos rézbánya lehetett itt.¹²

A pakisztáni határtól nem túlságosan messze fekvő terület feltárása akkor került előtérbe, amikor a kínai állami bányavállalat (*China Metallurgical Group Corporation*) 2007-ben megvásárolta a kitermelés

⁹ Afganisztán Szászánida és az arab hódítás közötti időszakáról: Litvinsky, Boris A. (ed.): *History of Civilizations of Central Asia III. The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750* (Quétingny: Darantière, 1996).

¹⁰ Urugodawatte, Bindu: *Buddhism in Central Asia*. In: *2600 Years of Sambuddhatva: Global Journey of Awakening*, eds Asanga Tilakaratne et al. (Colombo: Ministry of Buddhasasana and Religious Affairs, Government of Sri Lanka, 2012), 329–355.

¹¹ Verardi, Giovanni: *Buddhism in North-western India and Eastern Afghanistan, Sixth to Ninth Century AD*. *Zinbun* 43 (2011), 147–183.

¹² Berthoud, Thierry – Besenval, Robert – Cesbron, Frank – Lissak-Hours, Jean: *Les anciennes mines d'Afghanistan* (Paris: Commissariat à l'énergie atomique, 1977)

4. kép: Mes Aynak elhelyezkedése
(forrás: <http://www.theguardian.com/world/2013/may/23/archaeologists-joy-afghan-mine-delay>)

jogát, óriási anyagi befektetéssel (összesen 3 milliárd dollárt fizetett a területért és évi 350 millió dollárt a koncesszióért). Ez a beruházás mérhetetlenül fontos Afganisztánnak, hiszen a világ egyik legszegényebb országa, mely egyes számítások szerint mintegy 20%-os GDP növekedést várhat a kitermeléstől.

A régészeti munkálatok megkezdése előtt a Kabulban 1922 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal működő *Délégation Archéologique Française en Afghanistan* (továbbiakban DAFA)¹³ készített hatástanulmányt a bánya területén található régészeti feladatokról.¹⁴ Összesen tizenkilenc régészeti lelőhelyet térképeztek fel, ebből tizenhármát igen intenzívnek jelöltek. A feltárandó terület nagyságát 450.000 m²-ben határozták meg. Hogy a kitermelési munkálatokban ne okozzanak fennakadást az ásások, a rézbánya területét az építési munkálatok sorrendjét követve régészeti szempontból is rangsorolták. Az lelőhely intenzitása szerint különböző színekkel jelölt (vörös, narancssárga, sárga és zöld) „zónákat” alakítottak ki. A régészeti szempontból legfontosabb, ún. Vörös Zóna sajnos az építésre kijelölt területek közt is az első helyen szerepelt (5. kép). A mintegy 230.000 m² kiterjedésű felszín eredeti feltárási határideje 2012. december 31. volt.

A hatástanulmány azonban jelezte azt is, hogy ez a határidő csak akkor tartható, ha a munkához megfelelő mennyiségű és képességű szakember is rendelkezésre áll, ezt 90(!) régész, 900 munkás és egyéb szakemberek (restaurátorok, geodéták, 3d-s scanner, légifotózás stb.) személyében határozta meg.¹⁵ Azt ugyanis már ekkor sejteni lehetett, hogy az egykori település kulcsszerepet tölthetett be a Selyemút mentén. Épp ezért világos volt, hogy mindent meg kell tenni a lelőhely minél alaposabb feltárása érdekében a bányakitermelés megindítása előtt.

A másik alapvető problémát a biztonsági helyzet jelentette. Mind a régészeti munkálatok, mind a bányakitermelés megkezdéséhez szavatolni kellett, hogy a közreműködők életét ne fenyegetse veszély. A harmadik problémát pedig a hatalmas léptékű régészeti feltárási finanszírozásának kérdése okozta.

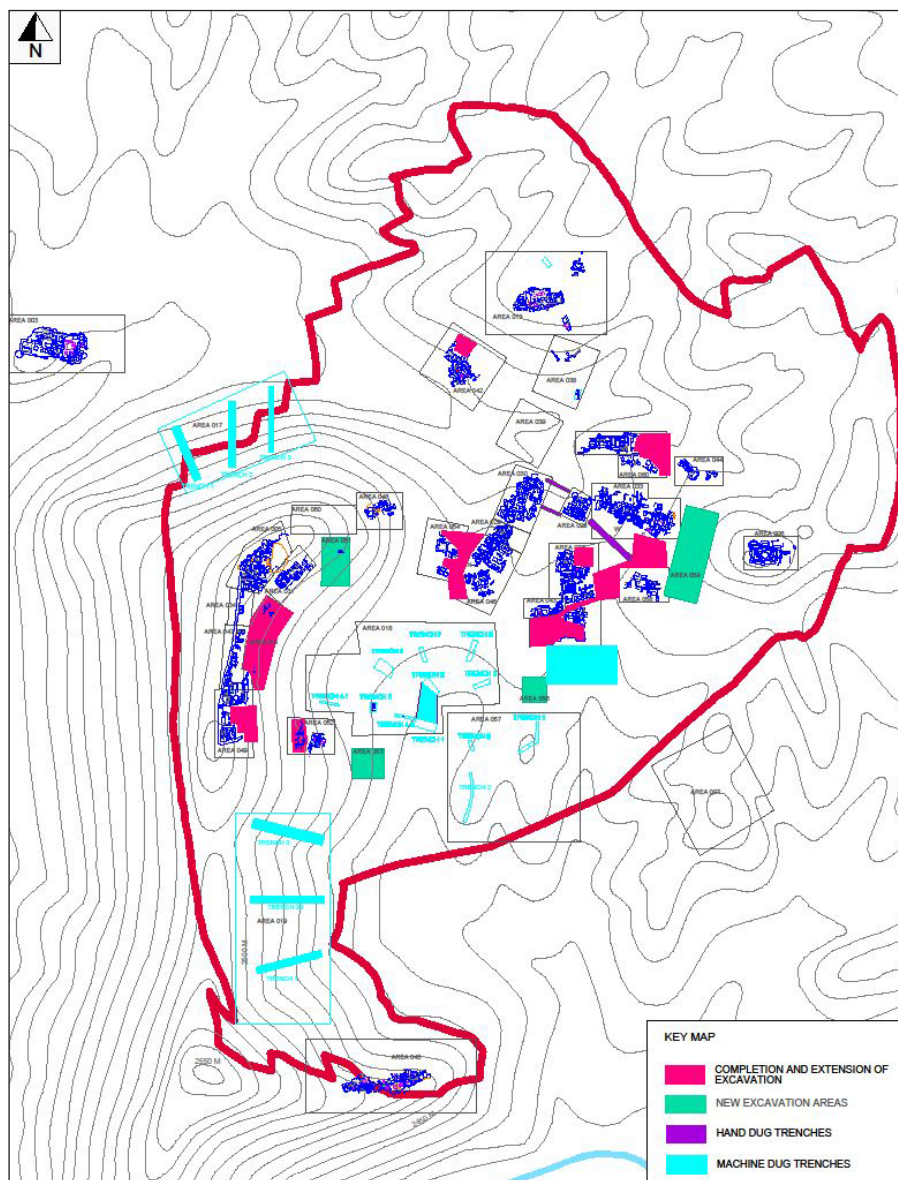
Az első és a harmadik probléma megoldása szorosan összefonódott, hiszen világos volt, hogy az afgán régésztársadalom egyedül nem tudja megoldani a terület feltárást. A létszámhiány mellett emögött a megfelelő képzés és gyakorlat hiányával kapcsolatos okok is álltak. Mindezek figyelembevételével elkezdődött egy nemzetközi régészcsapat felállítása.¹⁶ A régészeti kutatások közel 55 millió amerikai dollárra becsült

¹³ Történetéről és működéséről: <http://www.dafa.org.af/>

¹⁴ *Més Aynak. A comprehensive assessment of the archaeological issue.* Report from DAFA (Kabul, Afghanistan, é.n.).

¹⁵ A csúcsideszakban – 2012 nyarán – is csak nagyjából az ideálisnak tartott létszám fele vett részt a munkálatokban: 25 afgán, 26 külföldi régész és mintegy 450 munkás.

¹⁶ Ez kezdetben a DAFA irányítása alatt működött, majd 2011-től a külföldi régészek a Bányászati Minisztérium irányítása alatt dolgoztak. Az afgán régészek a Kulturális Minisztérium égisze alatt vettek részt a munkában.

5. kép: A „Vörös Zóna” (készítette: Roberta Marzani és Konstantina Romantzi, Mes Aynak Archaeological Project)

költségének finanszírozását a Világbank vállalta magára. A biztonsági kérdést a Belügyminisztérium oldotta meg: a bányát és annak biztonsági zónáját többszörös védelmi gyűrűvel látták el, amelyet 4 zászlóaljnyi – nagyjából 1700 fő – katona és rendőr felügyelt, így a mes aynaki bánya Afganisztán legbiztonságosabb területei közé került.

Az első, akkor még kis léptékű ásatások 2009-ben indultak Gol Hamid, majd 2010-ben Kafiriat Tepe kolostorépületeinek feltárásával. Alig két évvel a kezdetek után már egy kiállítás és a hozzá kapcsolódó kiadvány is bemutatta a lelőhelyet.¹⁷ A nemzetközi régészkülönítmény első tagjai 2011 júliusától vettek részt a munkálatokban, én a csapat nyolcadik tagjaként 2012 májusában csatlakoztam.

A FELTÁRÁS EREDMÉNYEI

2011-re kristályosodott ki, hogy az elsődlegesen feltárandó terület az ún. Vörös zóna, amely régészeti szempontból három jól elkülöníthető részből állt: 1) az Aynak-hegység, amely nyugati irányban természetes védővonalat alkot. A feltárási eredmények alapján a keleti lejtőket a kusán periódusra keltezhető rézbányászat során kialakított tárnák foglalták el; 2) az Alsóváros, amely az Aynak-hegység lábánál elterülő völgyben

¹⁷ Omara Khan Massoudi (ed.): *Mes Aynak - Recent Discoveries Along the Silk Road. Exhibition Catalogue*. (Köln: asmuth druck + crossmedia gmbh & co, 2011). <http://nationalmuseum.af/images/stories/PDF/mes%20aynak.pdf>

6. kép: Az Alsóváros látképe
(fotó: Raphael Dallaporta és Yves Ubelmann, Mes Aynak Archaeological Project)

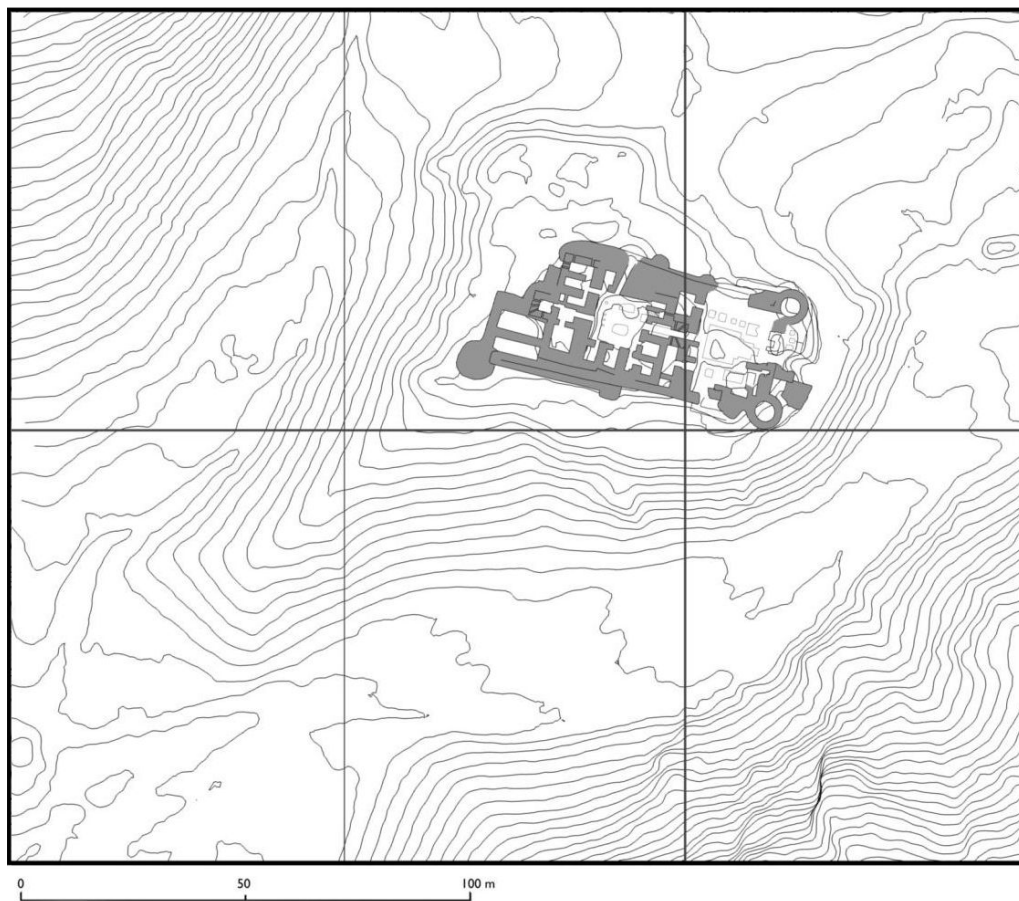
található. Ez lehetett az egykori település gazdasági és lakóközpontja, erre engednek következtetni a többszörösen megújított és átalakított lakóépületek. Gazdasági szerepére utalnak a kéziratok és a jelentős számban előkerült éremlelet. Néhány épületben kisebb léptékű fémmegmunkálásra, kézműves műhelyekre utaló jeleket is meg lehetett figyelni (6. kép); 3) A feltárás leglátványosabb része az a hat periférikus kolostorépület, amely félkörívben veszi körül az Alsóvárost. A buddhista kolostorok egy vagy több sztupából, a szerzetesek celláiból, gyülekezőcsarnokokból és a szobrok elhelyezésére szolgáló fülkéből, szentélyekből álltak (7. kép).¹⁸ A buddhista vallási építményeket öt építőelem alkotja: egy négyszögletes alap, egy félgömb alakú boltozat, egy kúp alakú csúcs, egy sarló és egy korong. Kezdetben azonban ezek egyszerű földhalmok voltak, amelybe Buddha relikviáit temették. A legenda szerint Buddha halála után a testét elhamvasztották, és a hamvait nyolc sztupába osztották szét. Az i. e. 3. században Asóka (i. e. 304–232) felnyitatta ezeket és a hamvakat szétesztotta az általa épített több ezer sztupában, ekkor alakult ki a buddhista építészet ezen jellegzetes formája. Általában a kolostorépületekre jellemzőek, de kisebb méretű sztupák előkerültek Mes Aynakban az Alsóvárosban is, ahol a gazdasági épületekhez csatlakoztak (8. kép). Az ásásokon előkerült legmonumentálisabb, még az épületeknél is magasabb konstrukciók azonban a nagyméretű, álló, ülő vagy fekvő Buddha-szobrok. Ezek egykor 8–10 méteresek lehettek, de mára az álló szobroknak csak a lábszára és lábfeje maradt meg, amely így is eléri a 2 méter magasságot (9. kép).

A régészeti feltárás eredményei alapján a város a Kr. e. 2–1. századtól a Kr. u. 5. századig érte fénykorát. A 7. század közepi iszlám hódítást már nem érte meg, erre utaló jelek, elsősorban pusztulási rétegek nem kerültek elő az ásásokon.¹⁹ Az egykor virágzó település felhagyása mögött több ok is állhatott. A földrajzi környezet egykor jelentősen más lehetett. Mostani állapotában csak két folyómeder, de egykoron két vízfolyás ölelte körbe a települést, a *Kouh-I baba Wali* és a *Siso Khwar*, amelyek kiszáradása erre az időszakra tehető. Felmerülhet az is, hogy a rézbányászat ekkorra már elérte a kor és a térség technológiai fejlettsége alapján kitermelhető rétegek határait. A település annak kapcsán is elveszíthette azonban a szerepét, hogy az 5. században a heftaliták megjelenésével a térségben újabb jelentős népmozgások zajlottak, amelyek következtében a Selyemút itt futó ága áthelyeződhetett vagy megszűnhetett.

A település az ásások során kibontakozó jelentőségét mutatja, hogy jelentős nemzetközi mozgalmak indultak megóvása érdekében. E mozgalmak célja, hogy az afgán kormánynál elérjék, hogy az ne

¹⁸ Barnes, Gina L.: An introduction to Buddhist archaeology. *World Archaeology* 27/2 (1995), 165–182.

¹⁹ Újabban egyre inkább teret nyer az a nézet, hogy az iszlám mint vallás hódítása lassabban és „vér nélkül” zajlott le ezen a területen.

7. kép: Tepe Kafiriat
(forrás: Més Ainak.
A comprehensive assessment
of the archaeological issue.
Report from DAFA. Kabul,
Afghanistan. é.n.)

8. kép: Sztupa (fotó: Paluch Tibor)

9. kép: Nagyméretű Buddha-szobor
(fotó: Paluch Tibor)

Paluch Tibor • *Mes Aynak – Egy ókori város a civilizációk ütközőzónájában*

engedje elpusztítani a feltárt emlékeket, hanem őrizze meg és mutassa be azokat a nyilvánosság és az utókor számára. Ezzel párhuzamosan jelentős nyomás nehezedik az ENSZ kulturális szervezetére is, hogy mindezekhez hathatós segítséget nyújtson.²⁰ Minden jel szerint azonban a gazdasági érdekek felülírják a világ kulturális örökségével kapcsolatos szempontokat, hiszen a legújabb hírek szerint 2014 augusztusának végén lezárulnak a régészeti munkálatok, és szeptembertől megkezdődik a bányászat infrastrukturális előkészítése, majd megindul a rézkitermelés.

AJÁNLOTT IRODALOM

FUSSMAN, GÉRARD – LE BERRE, MARC

Monuments bouddhiques de la région de Caboul. Paris: Diffusion De Boccard, 1976.

HARMATTA, JÁNOS (ed.)

History of Civilizations of Central Asia II. The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Quétigny: Darantière, 1994.

LITVINSKY, BORIS A. (ed.)

History of Civilizations of Central Asia III. The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750. Quétigny: Darantière, 1996.

OMARA KHAN MASSOUDI (ed.)

Mes Aynak - Recent Discoveries Along the Silk Road. Exhibition Catalogue. Köln: asmuth druck + crossmedia gmbh & co., 2011.

PUSKÁS ILDIKÓ

Görögök, hunok, türkök, arabok. *História* 23 (2001), 93–99.

²⁰ Benard, Cheryl – Sugarman, Eli – Rehm, Holly: *Cultural Heritage vs. Mining on the New Silk Road? Finding Technical Solutions for Mes Aynak and Beyond*. Conference Report. June 4-5, 2012, SAIS, Johns Hopkins University, Washington, D.C. 20036, 2012. <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/1212Aynak.pdf>